

ՀՆՁՍԿ

ՍԱՍՈՒՆ. ՄԵԾ ԿՈՒԻ ԵՕԶԳԱՏՈՒՄ.

ՍԱՍՈՒՆ.

Վեռ հազիւ տարի ու կէս առաջ, նոյն այս երեսներում առաջ բերելով Տարօնի խառն ու տագնապալի վիճակի նկարագիրները և Սասունի յեղափոխական շարժումների առաջին դէպքերը, մենք հրաւեր էինք կարդում հայերին, որ ամեն միջոցներով օգնութեան հասնեն հայ ժողովրդի իրաւունքների պաշտպան այդ ամենամուր բերդերից մէկին, որ ապստամբ էր: Գեռ այն ժամանակ մենք անում էինք այդ յորդորը և նախազգուշացնում, թէ այդ շարժումները ծագած լինելով ստիպողական կերպով, մէկ անելանելի վիճակի ու իրերի ընթացքի ներքին զորութեամբ, Սասունն այլ եւս չէ կարող յետ կանգնել՝ առանց մեծ վտանգների ենթարկվելու: Եւ որ նա հարկադրված է այլ եւս առաջ խաղալ ապստամբական ուղիով: Եւ դեռ այն ժամանակը մենք նախագուշակում էինք, որ առանց հայ հասարակութեան եւ առաջնորդ օգնութեան՝ Սասունը, ամբողջ Տարօնը կունենան այն վիճակը, ինչ որ իրականութիւն է այսօր, երբ Սասունը «կրակ ու բոց» մէջ է և Մուշի Գաշան այլ եւս ամայի համարվելու արժանի մի վայր: Յիրաւի, մարդ զմայլվում է սասունցի առիւծների արիասրտութիւնը տեսնելով, հրճվում է նրանց ինքնաճանաչութեան ու ինքնապաշտպանութեան զգացման այդ աստիճանի զարգացմանը վրայ, որով նրանք ամբողջ ամիսներով ապստամբ վիճակում անընկճելի, հաստատ կերպով մնում են, անընդհատ պատերազմի մէջ մի կողմից բաղաժիւղ, զօրաւոր թշնամու և միւս կողմից ցրտի ու քաղցի դէմ՝ Սասունի ձիւնապատ և թշնամիների պաշարման շնորհով կղզիացած լեռներում: Բայց սակայն իրանց այդ պատմական սուրբ կուրի միջոցին նրանք պէտք է ունենային աւելի պակաս յուսահատ ճակատագիր, ինչ կարող էր լինել այսօր, եթէ նրանց մարտական կոչը, նրանց հրացանի պայթիւնը, նրանց արիւնշաղախ կրծքերից դուրս ելած հրակէրը և մասնաւոր կերպով արված դիմումները լսվէին հայ հասարակութեան կողմից թէ Ռուսաստանում և թէ այլ տեղեր: Աւանդ, այդ բոլորն անլսելի եղան ոչ միայն առհասարակ ընդհանուր հայ հասարակութեան, այլ և

մեր, այսպէս կոչված, «ղեկավարող» անձերի համար: Երեւան եկած հասարակական ասպարէզը և գրաւած «ղեկավարողի» դիրք, բայց այդ ասպարէզի և այդ դիրքի համար չունենալով հասարակական գործիչի բնատուր յատկութիւնները, նրանք, այն «ղեկավարներն», իսկապէս գործիչ չեն, այլ սիրողներ, դիւլէտաներ միայն: Ինչպէս թատրոնական բեմի վրայ ներկայացնող սիրողներն առհասարակ անընդունակ են լինում և չեն հասկանում իրանց դերը, նոյնպէս են եւ նրանք, մեր «ղեկավարները» հասարակական ասպարէզում: Նրանք անընդունակ են յայտնվում հասարակական շահերի համար օգուտ քաղելու պատմական յայտնի բոլորից: Նրանք չեն էլ ըմբռնում, թէ ինչ տեսակ գործի երբ պէտք է ձեռնարկել. չեն որոշում, թէ ընդհանուր շահերը շօշափող հասարակական խնդիրներից որ մէկն է հանդիսանում աւելի եականը, և ստէպ խուլ անտարբեր են մնում դէպի այնպիսի երեւոյթներ, որոնք երբեմն որոշում են մէկ ամբողջ ժողովրդի ճակատագիրը: Հասարակական գիտակցութիւնը նրանց մէջ այնքան զարգացած չէ, որքան պէտք է հասարակական ճշմարիտ գործիչների համար... Եւ տարի ու կէս առաջ գտնվեցան նրանցից մինչեւ իսկ այնպիսի խորիմաստ «գործիչներ», որոնք ապստամբ Սասունցիների օգնութեան աղաղակին և Տարօնում գործող շնչակեանքների, որպէս և «շնչակի» հրաւերներին սառնարիւն կերպով պատասխանեցին. — «Սասունի հետ այժմ գործ չունենք. թող հանգիստ մնան (ինչու այդ «գործիչները» չը հրամայեցին թիւրք կառավարութեանը «հանգիստ» թողնել Սասունցիներին). հիմա կայ մէկ աւելի մեծ (sic) խնդիր — կաթողիկոսական խնդիրը:» Օ՛ պարզամիտ, բայց դառն հեգնութիւն. հայ ժողովրդի մի մասն ապստամբական արեան մէջ էր լողում եւ այդ արեան խնդիրը, արեան՝ թափված օրհասական կրօններում ժողովրդային, հանրական մեծ դատի համար, երկրորդական, յետաձգելի էր համարվում կաթողիկոսական խնդրի առջեւ: Գէ՛հ, լաւ. այժմ, երբ կաթողիկոսական խնդիր չը կայ այլ եւս, ի՞նչ կասեն արդեօք այդ «գործիչները», որ ապստամբներին մէկ ասեղ էլ չեն կսրողանում կամ չեն փորձում տալ: Եթէ Սասունի ներկայ ապստամբ վիճակի նկարագիրները նրանց համարքը-

նից առաջ անկողնում կարգալիք պատմութիւններ են միայն և ոչ աղէկարար, բայց և պանծալի իրականութիւն, որ պահանջում է շուտափոյթ աղակցութիւն, օգնութիւն, ինչպէս որ կարելի է, ինչով որ կարելի է, գլխաւորապէս դրամով: Ի՞նչ կասեն այժմ և միւսները, այն անորոշ, միջակ անձերը, որ երգիծաբանի գրչին արժանի ծիծաղաշարժ եռանդով ու կոմիկական (ծաղրածուական) թեթեւամտութեամբ իրանք իրանց և միմեանց մեծ հայրենասէր, եղակի գիպլոմատ (դիւանագէտ) են հռչակում, դրանք, որ տարի ու կէս, երկու տարի առաջ թիւրք կառավարութեանն էին ձայնակցում մեր դէմ, մեր թշնամու «տունն էին շինում», նրա ետեւից կրկնելով նրա հերքումները Սասունի շարժումների նկատմամբ: Կեղծ, դիմակաւոր պաշտպաններ հայ ժողովրդի, այդ ամենքը, որ միայն իրանց անձնական ոգորմելի գիտումների տեսակէտից հարկաւոր էին համարում աչք ծածկել եղելութեան առջեւ և կամ չեղած ներկայացնել այն, մանաւանդ որ իրականութիւնը խոստովանւելով, նրանք պէտք է խոստովանէին Հնչակեանների եռանդուն, անձնուրաց գործունէութիւնը. . . Տեսա՞ն արդեօք այժմ իրականութիւնը, որ այլ եւս անհերքելի է. մտաբերեցի՞ն արդեօք մեկ-երկու տարի առաջ մեր արած նախադուռութիւնները ու նախագուշակութիւնները. — Ի՞նչ կասեն այժմ. . . Ի՞նչ կասէ այժմ ամբողջ հայ հասարակութիւնը, որ խուլ մնաց դէպի մեր հրաւերները, բայց որը պէտք է իմանայ, թէ ունի իր պատմական պարտականութիւնը դէպի հայ ժողովրդային հանրական դատը և դէպի այդ դատի համար գործող յեղափոխական մարմինը. . .

Այժմ կրկին ու կրկին անգամ կարդում ենք մեր հրաւերը հայ հասարակութեան: Ներկայ ընկնել խիստ ծանր է. պատասխանատուութիւնը՝ խիստ մեծ: Այդ պատասխանատուութիւնն ընկնում է եւ հայ հասարակութեան, եւ մեզ, Հնչակեաններին, վրայ: Ինչ մեզ է վերաբերում, մենք միշտ գտնվել ենք և գտնվում ենք մեր տեղը, որ կուէ տեղն է. մենք միշտ կատարել ենք և կատարում ենք մեր պարտականութիւնը: Մենք Սասունցու հետ էինք նրա երկրում տագնապ դեռ չեղած միջոցին. նրա հետն ու նրան առաջնորդ էինք նրա ապստամբական շարժումների միջոցին՝ երկու տարիից ի վեր, կրելով նրա տանջանքը, տանելով նրա քաղցը, կուելով ձերբակալվելով, մեռնելով նրա հետ միասին. մենք նրա հետ ենք այժմ էլ և կը մնանք մինչեւ վերջ: Զինուորներ ժողովրդային Գատի ու Յեղափոխութեան՝ մեզ միշտ առաջնորդ են մեր խիղճը, մեր գիտակցութիւնը, հանրական շահը, վսեմ գաղափարները: Բայց պէտք է որքան կարելի է դիւրութիւններ տալ մեր ծանր աշխատութեան, և այդ կարող է անել հայ հասարակութիւնը: Գտնվելով պատմական պատասխանատուութեան տակ, նա, այդ հասարակութիւնն, ունի իր պատմական պարտականութիւնը, որ

պէտք է հասկանայ և պէտք է գործադրէ: Այսօր ամբողջ Հայաստանը, այսօր մասնաւորապէս Սասունը, որ ենթարկված է սովի և միեւնոյն ժամանակ ընկղմված ապստամբական արեան մէջ, դիմում է նրան, աղաղակելով օգնութիւն, ամեն կերպի օգնութիւն: Սասունի, Կեսարիայի, Մարզուանի, Եօզգատի մեր հարկաւոր ընկերների թափած արեան ու դիակների անունով. կախաղան բարձրացած մեր ընկերների, այդ հերոսների, յիշատակի անունով՝ մենք ասում ենք. — Թող հայ հասարակութիւնը հասկանայ և կշռէ ներկայ ընկերի ամբողջ ծանրութիւնը և կատարէ իր պարտականութիւնը՝ յանուն ժողովրդի փրկութեան: Թող բարի կամքի և անկեղծ սրտի տէր հայերն իմանան վերջապէս, թէ ինչո՞ւն է կայանում ներկայումս իրանց դերն, իրանց կոչումն, իրանց անելիքը: Թող հասնէ շուտ օգնութիւն, և Սասունը, Սասունի հետ ամբողջ հայկական Տարօնը, որ կործանվելով վրայ են, կունենան յաղթութեան բոլոր հաւանականութիւնը: Բայց եթէ Սասունցին մնաց մենակ ու անօգնական, արինաշաղախ ու գլխաքար լանգնած իր ընկած քաջերի անմահացած դիակների առջեւ, շարունակ կուելով քաղցի, քիւրդի և թիւրքի դէմ — սոսկալի, օրհասական կը լինի նրա վիճակը, սակայն այդ էլ այլ եւս չէ կարող առաջին առնել այն պատերազմի շարունակութեան, որ նա սկսել է ստիպված և ստիպված է մղել մինչեւ վերջ: Եւ եթէ Սասունցին, հայկական քաջութեան այդ պարծանքներից մէկն, ընկնէ, ոչնչանայ այդ մեծ պատերազմում և աւերակ դառնայ նրա բերդանման երկիրը — նա կընկնէ, նա կը մեռնէ հերոսի պէս, մինչեւ վերջին շունչ ծածանելով իր ձեռքին Ազատութեան արինալուսայ դրօշակն իր սիրած երկրի այլ եւս աւերակ, բայց միշտ հպարտ լեռների վրայ:

Կարանումն է այժմ նրա պարտականութիւնն ու անելիքը: Թող մնացած հայութիւնն իմանայ իր պարտքն ու գործը:

Թ. Գ. Թ. Ե. Կ. Յ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն. Ն. Ե. Բ.

ՆԱԽԿԻՆԵՐ ԹԻՒՐԻՍՏԵՐՑ

ՄԵԾ ԱՐԻԻՆՅԵՂՈՒԹԻՒՆԷ Ի ԵՕԶԿԱՏ. — ՆԱԽԿԻՆ ԱՐԻՒՆ-
ՀԵՂՈՒԹԵԱՆՑ ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ «ՅԱՆՆԱԺՈՂՈՎԸ». —
ԿԱՍԱԳԱՆ. — ՄԵԾԻ ՊԱՆԴՈՒԽՏԵՐ. — ՍՈՎ.
— ՁԵՐԲԱԿԱՆՈՒԹՅՆԵՐՈՒ ԹԻՒԸ. — ՍՈՒԼ-
ԹԱՆԻ ԱՆՁՆԱԳԱՅ ԼՐՏԵՍԱՌՈՒՄԲԸ.

Կ. Պոլիս, 19 փետրուար 1894.

Կուգամբ ձեզ հաղորդել նորանոր կոնկրետ լուրեր, որ կառավարութիւնն ամեն ջանք գործադրած է գաղտնի պահելու և որոնց մասին արդէն աղօտ հեռագիր մը իր ժամանակին կար եւրոպական այլ եւ այլ թերթերու մէջ: Թիւրքական պաշտօնական աղբիւրէ կիմանանք թէ

Եօզկատի մէջ խիստ ծանր խառնակութիւններ կան: Կըսուի թէ Սեբաստիա Երեւանի ՀԱՅԵՐ ԿԱՆՈՒՆԵՐ ԵՆ ԿԱՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ շէնքին վրայ յարձակեր, կուսակալը և մեծ ու փոքրը պաշտօնեաները փախցուցեր եւ քաղաքը կատարեալ անխնայութեան մատներ է: Բայց քանի մը օրէն վերջ շատ զօրք է հասած և ահագին կռիւ մ' է տեղի ունեցած հայերու և զօրքերու մէջ. մեծ կոտորած մ' է եղած հայոցմէ: Պօլիսէն երեք վաշտ զօրք զըկուեցաւ այնտեղ՝ Մ ա հ մ ու տ փ ա շ ա յ ի հրամանատարութեամբ: Այս դէպքը մեծ իրարանցում պատճառած է այստեղ կառավարական շրջաններու մէջ եւ կըսուի թէ սուլթանի սարսափը աննկարագրելի է. ամբողջ օր մը ինք սուլթանը Երւորդի հեռագրութեան գլուխն անցեր եւ դէպքի մասին մանրակրկիտ անդեկութիւններ ստացեր է: Աներեւակայելի է, թէ ինչ մեծ նախադրուածութիւններ ձեռք առնուած են լուրը գաղտնի պահելու համար: Ինչպէս կը տեսնէք, մանրամասնութիւնք չենք կրցած հաղորդել բայց դէպքը ստոյգ է, իրարանցումը վաւերական եւ երեք վաշտ զօրքի մէկնելը իրականութիւն է:

Եօզկատի յուզումների առթիւ այնտեղ ձեւական կերպով զըկուած «Յանձնախումբը» արդէն վերադարձաւ եւ իր «Տեղեկագիրը» ի մ բ ա գ ր ե լ ու վրայ է: Յանձնախումբն եկած է իբր այն եղանակացութեան թէ դէպքին պատճառները հայերն են, ճշգրեք մեր խօսքը՝ տեղւոյն շնչականներն են, որոնց քով՝ ձերբակալումէն վերջ՝ իբր գտած ըլլան շնչականն կուսակցութեան տեղւոյն Մասնաձիւղի կնիքը, այլ և այլ թղթեր՝ ստացված կուսակցութեան կենտրոնէն՝ Աթէնքէն: Եօզկատի «Երեսօրէններէն» 5-6 հոգի բերուած են այստեղ խիստ հրօքութեան տակ եւ հարցաքննութեանց ենթարկուած:

Երեսօրէն անվերջանալի են խուզարկութիւնք եւ ձերբակալութիւնք:

Երեք չորս շաբաթ է ի վեր այստեղ է բերուած նըշանաւոր գործիչ Միհրան Տամատեանը, որը եղբայրն ալ վերջերս ձերբակալուեցաւ այստեղ եւ բանտն է:

Կատարեցուցիչ լուր մ'առինք Բաղէշէն. Մշտյ Վարդենիս գիւղի վարժապետ յայտնի ՄԱՐԳԱՐԸ՝ շնչական՝ յեղափոխական յանցանքով ԿԱՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆՈՒՆԵՐ ԵՆ մօտ ժամանակներս: Այդ նշանաւոր զոհն ալ, որ կուտանք բարբարոսներու քիմքին, Մշտյ դաշտի պարձանքներէն մին էր եւ հայ ժողովրդային ս. գատի անձնուրաց ու գործունեայ զինուորներէն մին: Կառավարութիւնն այդպէս թէ Մուշ եւ թէ այլ տեղեր շնչականներ կախելով՝ նըպատակ ունի սարսափ ձգել հայ ժողովրդեան խաւերու մէջ, բայց չը տեսնէր այդ կոյրը որ ատոր հակառակը եղած է եւ կըլլայ միշտ եւ հայ ժողովուրդն աւելի սիրտ կառնի հետեւելու այդ անմահ նստակներու օրինակին:

Վերջին երկու ամիսների մէջ Մուշէն իբր 1000 պանդուխտ ճանապարհ ելած էին Կ. Պօլիս եւ կամ այլուր պանդխտելու: Կառավարութիւնը սկիզբն արգելք չեղաւ իրենց, մինչեւ որ զըկանքներով լեցուն ճամբորդութենէ յետոյ Սինօպի ծովեզրերը հասան: Բայց այդտեղէն նա սկսաւ ետ իրենց հայրենիքը վերադարձնել զանոնք, վերադարձ՝ որ այդ ըստ մեծի մասին հիւանդ, աղքատ ու զըկեալ հայերուն կատարեալ չարարանք մը եղաւ. անոնցմէ յ ի ս ու ն հ ո գ ի ն ճամբան մ ե ո ա ն, մէկ

մասն ալ բոլորովին անյայտ եղած են եւ մինչեւ հիմա իրենց վրայ ամենաաղօտ տեղեկութիւն մը իսկ առնուած չէ:

Սովը շատ մեծ կոտորած կրնէ Բաղէշի նահանգին մէջ. Մուշի շրջակայ գիւղերը օրը անպատճառ 3-4 հոգի կը մեռնին սովէն. կառավարութիւնը Մուշի վաճառականներէն մի քանիին արմտիքը աւարի տալով՝ աժան գնով հրապարակին վրայ ցորեն ծախեց գիւղացիներուն: Այս տնօրէնութիւնը աղէկ է, բայց միայն հայ վաճառականներուն սահմանուած է, մինչ անդին շատ աւելի մեծ քանակութեամբ արմտիք թիւրք վաշխառուներու քով մը թերուած կը մնան:

Այս անցած ձմեռ, այսինքն 4-5 ամսուան մէջ, Հայաստանի զանազան գաւառները 1000-էն աւելի ձերբակալութիւններ եղած են հայոցմէ:

Սուլթանի մառանապետ Օսման պէյի եղբոր որդին, ինչպէս նաեւ արքունիքի ուրիշ շատ մը թիւրք պէյերը սկսած են հայերէն լեզուն սորվիլ եւ սորվելէն յետոյ պիտի սուլթանի անձնապահ լրտեսներու խումբը կազմեն: Քիչ մը ուշ պիտի ըլլայ այդ: Պօլսի թաղերէն նարը Գաբուի, Սամաթիոյ և Գում-Գափուի վըրայ մասնաւորապէս հսկելու համար 26 անձերէ բաղկացած լրտեսներու նոր գումարտակ մը կազմուած է: Անշուշտ կառավարութեան գործերն հայոցս նկատմամբ խիստ չիփօթ կերեւին, որ այդքան նորանոր ջանքեր կը գործադրէ նա: Այդ ապացոյց չէ արդեօք, որ ինք կառավարութիւնն գիտէ որ հայոց յեղափոխական շարժումը ոչ միայն վերջանալու վրայ են, ինչպէս կուղէ հաւատացնել իրեն եւ ուրիշներուն, այլ թէ նորա այժմ կը ծփան աւելի սպառնալից կերպով մը քան երբ և է:

ԿԱՑԻՆ.

Տ Ե Ղ Ա Կ Ե Գ Ի Ր Տ Ե Ր Օ Ն Ո Յ

(Շարունակութիւն «Շնչակի» Nrs 1—2-ից)

ՅԱՐՈՆՈՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ

«Շայ» եղբայրներ.

«Հասաւ վերջապէս դարերէ ի վեր սպասուած կարմիր օրն. ահա կը հնչէ յեղափոխական ապստամբութեան սրբազան զանգակն Սասնոյ բարձրաբերձ լեռներէն. ահա կը ծածանի այդ բարձանց վրայ հայութեան եւ մարդկութեան ոտնակոխուած իրաւանց նախանձախնդիր կարմիր դրօշակն. ահա զըկելոյն վրիժուց եւ բանւորին դատաստանի, կենաց եւ մահու ժամն վճռական:

«Այսօր Հայկական Խնդիրը նոր եւ գեղեցկացոյս շրջանի մը մէջ կը թեւալին. այսօր ստրկական համբերութիւնը, դաշտագողի հառաչանքը, լեռնեան զայրոյթը եւ խուլ բողբոջ կը վերջանան եւ անոնց կը յաջորդէ առիւծի մռնչիւնը. յայտնի է՝ ապստամբութիւնը, օրհասական կռիւը, յեղափոխական կրակն ու բոցը... Այո, այլ եւս չէ կարելի ուրիշ կերպով առաջ քն առնել սոյն ծայրայեղ քաղաական բռնութեանց և տնտեսական հա-

ընտանոցներուն, այն սաստիկ հալածանաց, անլուր խեղճութեանց, խուզարկութեանց, բանտարկութեանց, բերդաբերդութեանց, արքայի, մահացուցմանց, անբերելի ճնշմանց, խտուրթեանց, տարապայման հսկողութեանց, պաշարման եւ պատերազմական վիճակին, որովք կը ջանայ բռնակալ թուրք կառավարութիւնը խեղդել հայութեան արդար իղձերը, ձգտումները, որովք կը ճգնի բնաջինջ ընել հայութիւնը նորա բնիկ երկրի մէջ, և իր անուան ու զոյութեան իսկ վերջ տալ կը սպառնայ: Ահա երկու տարի է որ կառավարութիւնն այդ բոլոր ճնշումները անընդարգրելի կատարութեամբ ի գործ կը դնէ, մանաւանդ Մշտնայ եւ Սասնայ դատարաններուն մէջ: Այլ եւս համբերութիւնը մեզ համար յանցանք է եւ անգործութիւնը՝ դաւաճանութիւն:

»Ուրեմն Տարոն եւ Սասուն՝ սաստիկ հալածանքներէն տաղտկացած եւ հարկադրուած՝ այսօր կը պարզեն յեղափոխական կարմիր դրօշակն եւ միեւնոյն ժամանակ կոչում կընենք ընդհանուր հայութեան՝ միակ չը թողուլ իրենց հայ եղբայրներին, ոտքի կանգնել ամեն ուրեք եւ միեւնոյն ուժգնութեամբ կուել թշնամոյն դէմ, քանի որ այսօր ամեն ուրեք մի եւ նոյնն է վիճակն եւ հալածանքները:

»Իող չը կարծեն մեր հայ եղբարք թէ մենք ընդարձակ պատրաստութիւն, պաշար, դէնք, դամ, ռազմամթերք ունիմք ընդերկար դիմադրելու թշնամոյն յարձակմանց. այլ յուսահատութիւնը, ծայրայեղ ճնշումը, լուռ ու մունջ կորուելու տեղ՝ կուելով մեռնելու պատրաստակամութիւնը մղեցին զմեզ յայս գործ... Օգնութիւն:

»Մուշ, 5 յուլիսի 1893. ՏԱՐՈՆԻ ՎԱՐՉԱՆԻՍԻՆ:

Այդպէս օգնութեան կը կանչեն Տարոնոյ գործիչք, Սասնոյ ապստամբական շարժումներու ստիպել, անխուսափելի եւ ճակատագրական ըլլալը ներկայացնելով: Այդպէս կիմացունեն նորա իրենց պատրաստակամութիւնը եւ կերթային կուր գաշտը՝ գլուխ անցած քաջ ժողովուրդեան: Այդ կողմ թող լսէ ամբողջ հայութիւնը:

»Ծով, մի ծիսար. դադարեցէք սիւղք և հողմունք.

»Մի սարսափիք սօսեաց սաղարթը սրբազան.

»ՂՏարօնոյ բանամ ողորմ տեսարան.

»Լուարուք, ով սիրտը ըզգայունք:

ԳԺՈՒՍԻ:

ՍԱՍՈՒՆ ԻՒՐ ՎԵՐՋԻՆ ԶԳՆԱԺԱՄԻ ՄԵՋ.—

ՎԱՐՉԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆՁՆԱՆԲՆ.—

ՔՐԴԱՅ ԱՐԱՐՔՆ Ի ԴԱՇՏ.—

ԴԱՇՏԻ ԱՄԱՅԱՆԱԼԸ.

Մուշ, 1 հոկտ. 1893.

Թէեւ նախորդ թղթակցութիւններով Տարոնոյ եւ Սասնոյ վիճակը պարզուած էր, բայց երթալով կը շարունակուի եւ կը բարձրապատկուի: Կառավարութեան վայրենի խեղճութիւնը, բերդաշինութիւնը, մոլեռանդութիւնը չափ եւ սահման չունենալով, ահա կրկին կը պարզենք Սասնոյ (վիճակը) ճգնաժամը, Տարօնոյ ամսյանալը և մի եւ նոյն ժամանակ կոչում կընենք ընդհանուր

հայութեան լսել մեր գաղտագողի հառաչանքը, խուլ բողբոջ: Բնաւ ապահով չենք մեր կենաց եւ պատւոյ նրկատմամբ. ով գիտէ գուցէ, մեր այս թղթակցութիւն դեռ չը հասած՝ հասնի մեր կողմերէն արեան հոտն ու ձայնը: Ուրեմն մենք, Տարօնոյ եւ Սասնոյ հայ հասարակութիւնքս, մահուան ստուերներու տակէն բողբոջներու ու պաղատանաց վերջին ձայն մ'ալ կարձակեմք առ հայրենաբնակ եւ օտարաբնակ հայ եղբարք, խնդրելով որ ի սէր ընտանոց թշուառ ընտանեաց իրենց նիւթական օգնութիւնն ու ձեռնտուութիւնն չը խնայեն: Վստահ եղէք որ եթէ այս դրութեամբ յառաջանան ամիսներ, օր մը յանկարծ հայ հասարակութեան մը ոչնչանալը պիտի լսէք եւ արեամբ ներկեալ հողեր պիտի տեսնէք: Ահա՛ այսօր է ժամանակն, յիշեաց և մահու ժամն վճռական: Վերջապէս սա կենաց խնդիրն թողնելով ձեր խղճի խայթին՝ կը դառնանք նկարագրել Սասնոյ ճգնաժամը եւ ապա իրենք ի դաշտ: Բայց կը շիտթեմք արդար՝ թէ հազար ու մէկ պարագաներէն որոնք յիշատակենք եւ որոնք վստահ առնուք, զի ամբողջ վիճակն ստուերագրել մեզ միանգամայն անկարելի կերեւնայ: Ինչ եւ իցէ, պատմենք միայն կարեւորագոյն դէպքերը:

Սասնոյ ճգնաժամը. Իմ նախորդ թղթակցութիւններէս յայտնի էր Բաղէշի վալիի քուրդ աւիրէթներուն կանչելը եւ հայ տարոն ոչնչացնելու միջոցներ ցոյց տալը. ահա ամենքն ալ իրականացան:

Երբ վալին ոտք քաշեց Սասնոյ գաւառէ, Կինճի Մուսթաֆայի փաշան Տաւրոսի կոթ գիւղերը եւ նորա շրջակայքը գտնուած Շէնքը, Սէմսը, Կէլիէ-Կուղան, Ալիանցիկ, Աղբէկ, Խտան, Եղկարը, Չորիւր եւ Սպլանք, գիւղերը զօրքով ու խիզանցի եւ Պաղարանցի աշիւթներով պաշարած ըլլալով՝ ցայսօր անձառ եւ յուսահատ կը մնան, ոչ հաց, ոչ հագուստ, ոչ կենաց եւ ոչ պատւոյ ապահովութիւն ունենալով: Եթէ հետաքրքիր մէկը Սասնոյ լեռներու վրայ բարձրանայ յայնժամ պիտի պարզուին իր աչաց դէմ աղէկտուր եւ սրտաճմլիկ տեսարանք: Այսօր Սասնոյ գաւառի հարկաւորութիւնը ընտանիք կառավարութեան երեսէն փախստական քարանց ծերայերէն հաց, հաց կը պուան, մայրերու կուրծքերէն կաթը ցամաքելով իրենց սիրասուն դուկի դալկահատ մեռնելը բազկաց վրայ կը դիտեն, արտասուքը թողնած երեսներէն վայր կը գլորին եւ կը կաթեն գրկաց մէջ թառամող դեռաբոյս ծաղկի վրայ. հայ մանուկն կենդանութեան հացէն և կաթէն կարօտ կը մնայ և ահա մեռեալ վիճակի մէջ մօր աչքէն արտասուք կը հոսի: Եւ այսպէս ամենքն ալ ձանձրացած այս անտանելի կեանքէն կը գոչեն՝ թող պատուի գերկիւր եւ թող անդունդները կլեն զմեզ, զի չը մնաց մեզ բնաւ ոչ յոյս, ոչ հանգիստ: Այսպէս մի կողմէ բերդաշինութիւնը Սասուն արեան հեղեղ դարձնելէ և նորա նիւթական զօրութիւնը բողբոջին սպառնալէ վերջ՝ Մուստաֆայի փաշան Ինիճանցի աշիւթի աղան, Բօա Սլոն, կը զրկէ Սասունցւոց քով ըսելով.— »Եթէ իրենց քրդական (չախմախի) զէնքերը կը յանձնեն արդէն խաղաղութեամբ կը վերադառնան. ապա թէ ոչ իրենց մանուկները իրենց մայրերու որովայնէն հանելով՝ իրենց մայրերու արեան մէջ պիտի ողորեն: Նորա ալ արդէն ձանձրացած իրենց թշուառ կեանքէն կը պատասխանեն.— »Արդէն երջանիկ պիտի լինէի՛ր եթէ կ'առաջնութիւնը

տեղի տար. բայց որովհետեւ մեր գլխին ամենք քիւրդ պէկ մին միւսէն սուլթան է, ուստի հազար սուլթաններու հպատակելու փոխարէն մէկ Աստծու մը պիտի հպատակուինք եւ անոր ազաւինած, ձեր ճանկերը նորէն ընկնելու փափագ չենք զգար. »

Հենք գիւղի տանուտէն, Միքայէլը, արտերուն ջուր աղբու ժամանակ Մ ս տ ո յ անուն աւաղակն իւր ընկերակիցներով բարեկամաբար քովը գալով հաց կուղէ. երբ ետ կը դառնայ հաց բերելու՝ հրացանի գնտակով կը զարնեն եւ գետին կը փռեն: Երբ քանի օր անցնելէն վերջ՝ դարձեալ Հէնք գիւղացի 15 կին ի միասին դէպ անտառ կերթան փայտ բերելու. կրկին յիշեալ աւաղակն յարձակելով կը բռնաբարէ մի քանին եւ կը կողոպտէ, մինչեւ որ զօրքերը կը հասնին՝ քրդերը թողլով կը փախչին: Երբ այս ամեն չարեաց համար կառավարութեանը կը դիմեն, կառավարութիւնը կը պատասխանէ. «Աւաղակ է, ինչ կրնամք ընել»: Նորա կը հասկնան որ արդէն կառավարութեան գաղտնի թելադրութիւն է: Այսպէս մի քանի շաբաթ անցնելէ վերջ՝ գիշերային յարձակմամբ խուժք մը յիշեալ աւաղակն եւ կառավարութեան գործիք Մստոն (որ նշանաւոր հանգիստացած էր) գետին կը փռեն եւ աղիքները դուրս կը թափեն: Երբ քրդերը կը դիմեն կառավարութեան՝ անմիջապէս Ի ս կ ե ն տ է ր ա նուն հարկւրապետն 20 ոստիկանով եւ Պատըքանի քրդերով՝ յարձակելով Գէլիկիման գիւղի Ն օ ր է ի տան վրայ, Նօրէն կը ձերբակալէ եւ անմիջապէս կը փոխադրէ Մուշ, իսկ քրդերն բոլորովին թալնելով թէ Նօրէի եւ թէ միւս գիւղացւոց տներ, աւերակ կը դարձնեն: Իբր թէ յիշեալ աւաղակը Նօրէի տան մօտերը սպանուած է, մինչդեռ երեք ժամ հեռավորութիւն ունի: Յարդ Նօրէն շղթաւակալ Մշոյ բանտին մէջ կը հեծէ, անասելի չարչարանք եւ անբերելի տանջանք կուտան խեղճին, բայց չեն կրնար նորա անընկուն ոգին ընկճեցնել: Աերջապէս այնչափ սարսափ տիրած է հայ հասարակութեան վրայ, որ գիւղէն փոքր հեռավորութիւն ունեցող արտերը անհունձք մնացած եւ քրդերը յայտնի տէր դարձած են: Թող տեսնեն քաղաքակիրթ Եւրոպան եւ նա մանաւանդ հայ եղբայրները տաճիկ կառավարութեան պոռնկացեալ ա ր դ ա ռ ու թ իւ լ ն ը, աստ աւաղակի մը սպանման համար գիւղեր ոտնակոխ կրնէ, իսկ միւս կողմ խուժք մը հայոց ըսպանման համար երդում ընել կուտայ եւ չի հաւատար ալ:

Երբ կողմէ կառավարութիւնը իւր դժնդակ տանջանքներն չը խնայեր, նենք ոխը կոչելով իրեն օգնական, իսկ միւս կողմէ քիւրդ աշիւթներու մոլեռանդութիւնը աւերակ դարձուց թէ Մ ու շ Ե թ է Մ ս տ ու ն: Հայ հասարակութիւնն ալ ձանձրացած՝ հպարտ եւ զուարթ կը դիմէ դէպի մահը: Այսպէս երբ Մստոյի դիակը կը թաղեն հարկւրաւորներ ի մի կը գումարուին. . . Ե յ ս ն կ ար ծ հ ր ա ց անաճգութեանց որոտը օդը թնդացուց, սկսան քալել դէպի Հէնք: Մովսէսեան Գրիգոր հայ երիտասարդներու գլուխ՝ սուր ի ձեռքն անվախ կը դիմէ պատերազմին վայրը: Ալիանցիկ կոչուած գիւղի գլխաւոր Մանօեան Պօղոս հարկւրներով ի միասին բազէի արագութեամբ հաւարի կը հասնի ի Հէնք. անմիջապէս բաժնելով երեք խմբի՝ կսկսի կռիւր: Երբ բաւական հեռավորութեամբ քիւրդերը կը զարնուին՝ քրդերը սարսափահար յետոս կը նահանջեն. վերջապէս կը հասնի Հիւսէին աղան 15 ոստի-

տիկանով որ մօտ ահայ Սէմալ գիւղը կը գտնուէր եւ իբր հաշտարար մէջտեղ կը կանգնի, Հայերն ալ դարձան ի գուղ, բայց դրեթէ տրտում եւ տխուր միայն այն պատճառաւ որ կռիւր չը սաստկացաւ: Զարմանալի էր տեսնել այդ ժամուն Հէնք գիւղի Մ ս գ օ գլխաւորի կին Մ ա ռ ի ա մ ը՝ որ կանգնած իր որդեկանց գլխուն կը պուար. «Երեք դուք պատուով աղիգ համար. քաջ գիտցէք որ եթէ դուք սպանուիք, ես պիտի կուլիմ՝ ձեր դիակները կ'օխելով ու անցնելով՝ ձեր վրէժը լուծելու համար»: Արդէն սոյն առաքինի կինն երկու տարիէ ի վեր գովելի է յեղափոխականաց պաշտպանութեամբ եւ պահպանութեամբ:

Ք ր դ ա ց ա ռ ա ռ ք ն ի դ ա շ տ. երբ Մստուն այսպէս կը տատանէր ալեկոծ մերկի մէջ, Մուշ եւ Դաշտն ալ կը հեծէին իրենց օրհասական եւանխուստիելի վրտանդներն աչքի առաջ ունենալով: Ճիպրանցի եւ Հասնանցի Համիտայ հեծելազօրք երբ տեսան թէ միւս աշիւթները Հայոց տունները կը կողոպտեն, Հայերը արեան մէջ կը խողխողեն, իրենք եւս չուզելով անտարբեր մնալ, սկսան աւաղակախուժքերով յարձակիլ դաշտի գիւղերի վրայ: Իրիկուան մութը տիրած ժամանակ դաշտեցի հայն տներու գոնէր ամրափակելով ներս կը մտնէ, երբ մէկէն բարդ ի բարդ բոց ընդ ծխոյն ծառանայ, դաշտը կը լուսաւորուի. հայն դուրս ելնելով՝ իւր խոտի կամ ցորենի դէզի հրձգութեան հանդիսատես կը լինի: Աերջապէս թողումը այսպիսի նկարագրութիւնքն որք այլ եւս սովորական կարգն անցած են:

Տ ս լ ք ք ի ք իւրդ կին մը երբ պարզ ճանապարհորդ մը կը տեսնէ Տատրոգում գիւղի մէջ կը վազէ եւ իրենց գիւղը հաւար կը ձգէ ըսելով. «Պուսիոյ մարդ մը տեսայ Տատրոգում գիւղի մէջ»: Եւ ահա քիւրդք ահագին բազմութեամբ կը պաշարեն գիւղը. երբ գիւղացիք կիմանան՝ պարզ ճանապարհորդները բերելով կը ներկայացնեն, որք իրենց եւս ծանօթ են, բայց նորա չը համոզուելով կը յարձակին հայոց վրա քանի մը հայ վիրաւորելով եւ ամբողջ գիւղն աւարի. առնելով՝ կը դառնան: Երբ հայերը իրենց գիւղը դանդաղ հարկապահանջ հարկւրապետ Ի ս ք է ն տ է ր ի ն կը դիմեն՝ կը պատասխանէ. «Զիս ալ կը զարնեն, ես ինչ կրնամ ընել»: Ահա հարկւրապետի մը պատասխան. նորա ինչ հոգն է թէ հայ տունները իր աչքի առջեւ կը թալնվին. նա վստահ է իւր խժգոնութեանց վրայ. գիտէ որ հայն իւր որդին իսկ ծախելով իր հարկերը պիտի վճարէ. նա գիտէ որ հայն պիտի աշխատի եւ ինքն պիտի վայելէ:

Դ ա շ տ ի արեւմտեան կողմեր Ճիպրանցի աշիւթի Ի ս պ օ անուն հուշակաւոր աւաղակապետի խուժքն (որն Համիտայէ հեծելազօրաց հազարապետ է) Պաղու հայաբնակ գիւղի վրայ ցերեկով յարձակելով՝ 21 գոմէշ եղկով եւ մատակ կը տանի: Երբ խեղճ գիւղացիք կառավարութեան կը դիմեն՝ հարկւրապետ հաճի Ֆ է յ ի մ ն կըսէ. «Այդ քիւրդերը զսպել մեր կարողութիւններէն եւս վեր է, փոխանակ պարզօրէն ըսելու՝ դուք երբ որ ընել կուտանք»:

Վոյնպէս սոյն խուժքն Հայկերտ եւ Գոմք գիւղերու վրայ յարձակելով ոչխարներն ամբողջովին կը տանէ. երբ սուաւօտուն հայերը եղելութիւնը կիմանան՝ ցիրուցան եւ աւերակ կը դառնան, գիտնալով որ օր մ' ալ իրենք ոչ-

խարներու պէս պիտի երթան: Կրկին այդ խոսքն Կոչէն ս. Կարապետ երթացող վաճառականաց վրայ յարձակելով կը կապկպեն եւ նոցա գոյքերն կը տանին:

Վարձեալ նոյն խմբին ս. Կարապետի խնամքնան լերանց վրայ պանդխտութենէ դարձող խումբ մը խեղճ հայերու վրայ յարձակելով, երկու ձի, ջորի մը եւ 800 ոսկիէն աւելի արժողութեամբ ստակ եւ ինչ-ք կը տանին: Խեղճ հայերն երբ Մշոյ լեռներու վրայ բարձրացան փոխանակ ուրախութեան ցաւ եւ վիշտ ողջունեց զիրենք, մինչդեռ կը յուսային քսան տարիէ ի վեր կորստած զաւակներն ուրախութեամբ գրկել եւ գողտրիկ համբոյրներով բարեւել իրենց թշուառ ընտանիքն. այլ ընդ հաւառակն ձեռն ի ծոց եւ գլխիկոր կը դիմեն տեսնել մերկ եւ բոբիկ, նոթի ու ծարաւ զաւակներն, որ տարիներէ ի վեր կըսպասէին իրենց հօր կամ եղբօր գալստեան եւ իրենց թշուառութեանց մեղմանալուն:

— Ղիպրանցիք Գոմս գիւղէն 700 ոչխար կը տանին. գնացեր են դէպի Տիգրանակերտ. կառավարութեանը եղած գանգառն ապարդիւն կը մնայ:

— Հասնանցի ցեղէն Ասո անունով քուրդը Ալ-րանցի Տօնօ անունով պատանին գաշտին մէջ արտ վաճելու միջոցին կըսպանէ:

Կառավարութեան հաւաքած քն: Գոշտի արեւմտեան հարաւային լերանց ստորոտներ գտնուող գիւղերն ալ մի կողմէ քրդաց հարստահարութեամբ եւ միւս կողմէ տաճիկ կառավարութեան վայրենութեամբ աւերակ դարձան: Մշոյ ոստիկանութեան խիզնետեր անուն հարիւրապետն 20 ոստիկանով անգաղար այդ գիւղերը կը շրջի, չենք գիտեր թէ ի՞նչ նպատակաւ, միայն ուր որ իջնէ եւ զով որ տեսնէ անասելի լուտանքներ եւ հայհոյութիւններ կը տեղացնէ. ժողովուրդը սարսափահար սորա վայրագ արարքներէն՝ լեռներ եւ գաշտներ կը փախչի. իսկ յիշեալ հարիւրապետն իր ոստիկանները զրկելով հայոց ամեն դուռները՝ տանուտէրը կը հարցնէ: Երբ կանայք կը պատասխանեն՝ այս կամ այն կողմ գնացած են հարկն ու տուրքը վճարելու համար, վայրենի կատաղութեամբ եւ ծաղրական քրքիջներով կը պատասխանեն. «Քանի որ ձեր էրիկները էշխիայ են եւ իրիկուն տուն չեն գար, պատարաստուեցէր որ զմեզ ընդունէք ձեր գրկերու մէջ»: Խեղճ կինը արտասուալից աչք իւր պատուոյ անարգանքը կը տեսնէ եւ գլխիկոր կըսէ՝ «Դ՛հա անիծեալ մարդկութիւն»:

Ի Ղալ-Աղաճ գիւղ տարիէ մը ի վեր երկու փախստական երիտասարդի պատճառաւ գիւղի գլխաւորները սեան կապելով «ձեզնէ կը պահանջեմ» կըսէ, թէ եւ նոցա այդ փախստականներու տարիէ մը ի վեր չը տեսնելը հաստատ է, բայց կրկին կը զրկէ Մշոյ կրթարանը (բանտ): Այսպէս Ղալ-Աղաճէն՝ Յօվհաննէս, Առաքել, Գէորգ, Արթէն անուն գլխաւորք ձերբակալելէ եւ բանտարկելէ վերջ, կը դառնայ իր վայրենի կիւրքն յագեցնել խեղճ ժողովուրդեան վրայ. նախ այդ փախստականներու եղբայրներն կը պահանջէ. երբ նոքա ալ կը փախչին՝ կըսկսի աջ ու ձախ ձերբակալել ծեծել խարել եւ տաղել: Կարապետ եւ խաչի երիտասարդներն սեան կապելով աքցանով կը քաշեն թէ ակռաները եւ թէ մարմնոյ միւս մասերը. երբ նոքա այլ եւս չը դիմանալով սաստիկ տանջանայ կը նուաղին՝ ապա կը թողուն: Այս անբերելի տանջանք ու չարչարանք

կուտան անոր ուլ որ պատահի: Վերոյիշեալ Առաքելը Մուշ բանտարկելէ վերջ Մէհմէտ անուն քուրդը զրկելով Առաքելի կնոջ քով կըսէ. «Եթէ թող կուտայ ինձ առեւանգել զինքն, իր ամուսինը կը թողուի»: Կինը կըսկսի անլուր հայհոյութիւններ տեղացնել եւ չընդունիր նորա առաջարկն. ան, կարծես կառավարութիւնը հայերը կը սպաննէ, կը բանտարկէ միայն կանանց համար:

Անցեալ ձմեռն Գոմեր գիւղէն Կիրակոս անուն քաջ երիտասարդն ալ ձերբակալելով շրջապակսյ զրկեց բանտի մի անկիւն, որ դատարկ մնացած էր: Նոյնպէս Տաւրոգոմ գիւղէն ձերբակալեց Գաւօ, Սահակ եւ Ասքէ անուն երիտասարդներն. պատճառն ոչ այլ ինչ է, բայց միայն սուլթանէն պատուոյ նշան մը կորցելու մտադրութիւն: Ջրոյց կը պտտի թէ Ղալ-Աղաճ գիւղի ձերբակալեալք կը թողուին թէ կաշառք եւ կըրիկներու փայլ լինի: Այժմ կառավարութիւնը կաշառքի վաճառականութիւն կընէ. ուլ որ չունենայ ոսկի՝ կը մնայ բանտի խորշերու մէջ նոթի եւ ծարաւ: Այս վերջին եւ առաջին ձերբակալեալք եւ ուրիշ շատ մը փախստականներ զոհ են Գոմեր գիւղի Տէր Սարգիս եւ ս. Յովհաննու վանուց վանահայր Տ. Մկրտիչ Վարդապետ Գասպարեանի մատնութեան, որք այժմ սիրելի են յաշս կառավարութեան:

Վերջերս Իսկէն տէր-խումբ մը ոստիկանով որ իւր թէ հայոց պաշտպանութեան համար կը շրջի, Ղայպիան գիւղի Տ. Աւետիսեան Առաքել անուն անձն ձերբակալելով բանտարկեց, միայն Մշոյ բանտարկեալ գեր. Տ. Ներսէս վ. Խարախանեանի սիրելի անունը տալու համար:

Փողարկով գիւղի մէջ ալ Հազրոսեան Մուրատ անուն երիտասարդն սաստիկ ծեծելով կուղարկէ խոտի. երբ նա բաւական կը հեռանայ մարթինի հրացանով զարնելով գետին կը փռէ խեղճ հայն միայն արագ չը քալելու պատճառաւ, եւ ապա միայն կը ցաւի որ հայ մը սպանուած է, իբր թէ նախատանք է հայ մը սպանելը, ահա հայու մը կարեւորութիւն եւ արժէք:

Վաղթականութիւն. — Մէկ կողմէ հունձքի պակասութենէն, միւս կողմէն հարկահաւաքիչներու, միւլթէզիմներու եւ պարտատէրերու կեղեքումներէն՝ ստիպուած են գողթել: Վաղթականներէն մեծ մասը Բերդէցի, Չէվլիմէցի, Էլիէզցի, Հարամիկցի, Ղօղբեցի, Ալճամէլիքցի, Տումանցի եւ Վարաչօպանցի են որոնց թիւը մօտաւորապէս կը հասնի 50—60 տան: Վաղթականներէ շատերը առօրեայ հաց չունին ուտելու: Չէվլիմէցի գաղթականներէն ոմանք Արազի Բոչանէն կառավարութեան յետ դարձուելով՝ կըսեն «ոչ ձեր հողը կուզենք եւ ոչ ձեր տուրքը»: Կառավարութիւնը կընդունի: Վաղթածներու թիւը այժմ կը հասնի 200-ի:

Նոր կազմակերպութիւն Համէտիյէ զօրաց. — Համիտի զօրաց միմեանց ջարդելը սուլթանի սրտին կսկիծ տուած էր, որոյ պատճառաւ ուղեց մի քիչ սաստել անոնք. ուստի ժամանակ մը հրամայեց Համիտիներու գէնքերը հաւաքել (լոկ ձեւակերպութիւն), ապա անոնց գլխաւորներն կանչելով նորանոր հրահանգներով վերագործուց եւ ամսաթօշակ յստկացուց: Այս քաջալերութեան վերայ այն պէկէրը կամ ցեղապետները որք հե-

ուս. Թագած էին այդ շնորհքէն, վերջերս սկսան բուռն եւ
ուսնդով նորանոր գունդեր կազմել: Խնուսի մէջ երեք
գունդ եւս կը կազմուէ 300-ական ձիաւորներով: Մէկը
ճէմալ բէկի եղբայր Սյւլիս բէկ, երկրորդը Ղարսի մու-
հաճիրներէն Պուտեղի Օսման աղա, երրորդը Մուսա բէկ:

Թաւանկութիւն. — Տակաւին ցորենը գետնէն չը վեր-
ցուցած, ցորենի սոմարը (32 կոտ) հինգ օսմ. ոսկի է, կո-
րեկի կոտը 12 ղուրուշի կը ծախուի: Ներկայ կացութիւ-
թիւնը ակամայ ենթադրել կուտայ, որ առաջիկայ գարնան
սով պիտի լինի: Կառավարութիւնը սկսած է մի քանի
ցորենի ամբարներ կնքել չը ծախուելու համար, այնուա-
մենայնիւ եղածը ոչինչ լինելով, հազիւ սերմի պահպա-
նութիւնը լեցունէ, այն ալ եթէ կարողանայ գնել: Քիւրդե-
րը, որոնց արտերը բաղդատմամբ հայերուն, աւելի նը-
ւազ է, այժմէն սկսած են ջրաղացները թալնել: Ամսոյս
մէջ թալնուեցան Հարամկու, Ենեկի-Քէյի, Քաղքիւու,
Բերդի, Սյուլուայ, Ալաէօղի հայ ջրաղացները:

— Պոստի թալնուիլը. — Խնուսի մէջ գտնուած Կար-
միր Թուզը կոչուած աղահանքի մէկ շաբաթուան եկա-
մուտը, 235 օսմանեան ոսկի, երկու ոստիկանաց ձեռքէն
աւազակները կը խլեն Խամշուր ձորին մէջ: Գայմագա-
մը քանի մը ձիաւորներով աւազակները կը փնտռէ, բայց
ցարդ չը գտաւ եւ գուցէ գտնելիք ալ չունի: Կըսուի
թէ թալնողները Մօստիկօ (պղծքի ցեղէն) եւ իւր հօ-
րեղօր որդին Շէպօ աւազակներն են (Մօստիքօն մի քա-
նի հայ կանայք բռնաբարած է ցարդ):

— Հոկտեմբեր 5-ին բերդի պայտառ Մանուկ Ղա-
զարեանը Ղարաչօպանի մէջ աշխատելու պահուն՝ Աճիլ
աւազակը (որոյ աւարառութիւնները յիշած էի նախորդ
նամակով), մարդ ղրկելով կը կանչէ իր ձին պայտելու
խեղճ պայտառը առ ահի կըստիպուի երթալ: Նոյն պա-
հուն ասքերիյէ սուարիի միւլազիմը, որ 7 ձիաւորներով
միասին յիշեալ աւազակը բռնելու ելած էր, իմանալով
Աճիլի գտնուած տեղը, կերթայ եւ 15-20 քայլ հեռա-
ւորութեամբ կը մօտենայ: Աւազակը նկատելով բռնու-
ելու վտանգը, անմիջապէս ձին կը հեծնայ ու կը փախի,
իսկ միւլազիմը փոխանակ աւազակը հալածելու խեղճ պայ-
տառը խարաղանի հարուածներով այնքան կը ծեծէ, որ
կիսամեռ տուն կը տանեն: Ահա թիւրք պաշտօնեաներու
գործունէութիւնը այսպէս է:

— Օջրաց հարստահարութիւնը: — Գիւղացիները
ընդհանրապէս քրդերի եւ աւազակների պաշտպանելու համար
եկող զօրքերն այնքան չարիք հասուցած են տեղացոյց, որ
գիւղացիք կը խնդրեն կառավարութենէն՝ Խնուսէն դուրս
հանել զօրքերը: Քրդերի հարստահարութիւնները աւե-
լի տանելի է քան զօրքերինը: Ղարաչօպանցիք համարեա
թէ սնանկացան զօրաց ձիանների երեսէն: Ղարաչօպանի
կուռի առթիւ բռնուած նոյն գեղացի ութը երիտասարդք
ցարդ բանտը կը հեծեն. նոյն կուռի մէջ իր ծնողները
(հայրը, մայրը) կորսնցնող Սահակը տակաւին բանտն է:

— Գողութիւնք ալ պակաս չեն. — Չորս, հինգ քիւրդ
գողեր գիշերով Էլիեղ գեղը մտնելով կուզեն ցորենի հօ-
րը բանալ եւ ցորեն գողանալ. բայց տեսնելով թէ մե-
կը (նանցի տղայ Մանուկը) իրենց հանգիպելով արգելք
պիտի լինի, կը բռնեն ու կը ծեծեն ըսելով թէ՛ յգիշե-
րը գեղի մէջ ինչու կը պտտես. կարծես պահապան փո-
լաններ լինէին: — Հոկտ. 15-ին Ղալմուղէ գեղի գիւղապետ

Խալիլ աղայի մարդիկ իբր գողցուած ոչխարներ փնտռե-
լու պատրուակաւ Ղօլնցի Քօլօ Մնային արտը գալով՝ ա-
նոր լծուած չորս եղները կառնեն կը տանեն ու կը գոր-
ծածեն. ոչ տէրը կը համարձակի առնելու եւ ոչ ալ կա-
ռավարութիւնը ուշադրութիւն կը դարձնէ: —

Պուլանիւն: — Յուլիս ամսոյ մէջ Հասնանցի ցեղէն Թաճ-
տինէ եւ Իկիտի տղայ Խուսուֆի մարդիկ իրիկուան դէմ
Շիրվանշէյի գեղէն 100 ոչխար կը տանեն: — Նոյն գե-
ղէն կրկին Խուսուֆի մարդիկ կէս օրին Պետրոսի տղայ
Պլտոյի 8 գոմէշը, 2 եզը եւ 30 ոչխար կը տանեն: Կա-
ռավարութեան եղած գանգաւան անլուելի կը մնայ: — Հոկտ.
ամսոյ մէջ նոյն գեղացի Արթինի տղայ Հէյլօի տան մէջ
պահուած ցորենի հորը բունի բանալով 8 ձիւ բռն կը
բառնան յիշեալ Խուսուֆի մարդիկ, եւ երբ կը տեսնեն
թէ չուվանները կը պակսի, տանտիկինը չարաբերով քա-
նի մը չուվալ կառնեն, աւելցած ցորենով կը լեցունեն ու
կը տանեն: — Խրաղղ գեղացի երիցու եղբայր Մարտիկ եւ
Աւուրի եղբայր Խուրշուտ կը սպանուին ճիւղանցի ցե-
ղէն Տրպոյի տղայք Հայտար եւ Սատինի ձեռամբ, երբ
վերջիններս ոչխար փախցելու ժամանակ հայերը կը դիմա-
գրեն: — Սէպտ. ամսոյն մէջ Եօնճալու գեղէն տ. Միթարի եւ
Էլին որդի Իւսէբի 15 եղները կը տանեն օր ցորեկով նոյն
Խուսուֆի մարդիկ: Նոյն գեղացի Խէէի Մհէյին 40 բարդ
խոտը բռնութեամբ կսռնեն կը տանեն, 20-ը Խուսուֆի
մարդիկ եւ 20-ալ Խուլի Հիւսէյնի (համիտիէ պինպաշի)
մարդիկ: — Միրպարմօտ 20 տունէ բաղկացած հայ գե-
ղը իր միւլթէղիմ Տէրիկի հասուցած ծանր չարիքներէն
ձանձրացած՝ կը ցրուի: Այսպէս, Տէրիկ նոյն գեղի ուս
Պաղտասարի 80 բարդ ցորենը կայրէ եւ կը ստիպէ գե-
ղացիներուն իր չարիքներով թողնել իրեն ամբողջ գեղը: —
Եօնճալուէն 20, Շիրվանշէյիէն 5 եւ Համզաշէյիէն 10
տուն գաղթած են դէպի Ռուսաստան:

— Մանազկերտ: — Յուլիս ամսոյ մէջ Թլատամկիտուր
գեղէն 50 հատ ոչխար կը տանի Խուլի Հիւսէյնի իր մար-
դերով: — Նոյն գեղացի տէր Աւետիսի եւ Մշոյ Պողոսի
կալերէն մօտ 200 կոտ ցորեն գիշերով 30 ձիւ բարձած
կը յափշտակէ կը տանէ յիշեալ Հիւսէյնի իր մարդերով:
Նոյն գեղացի Մշոյ Ալէի 15 բարդ ցորենը կայրեն. այս
բողորի համար եղած գանգաւանները ապարդիւն կը մնան: —
Խօթալու գեղացի ոսկերիչ Խէջօի 8 կով, 8 եզ գիշերով
ախոռէն հանելով կը տանէ Էկիտի տղայ Պըշարը (համի-
տիէ միւլաղըմ): — Ղարաղայի գեղէն խլցի տղայ Աւտա-
լի տան վրայ կը յարձակեն 100 ձիաւորով Քաթէյի տը-
ղայ Չըպէր եւ Սօֆի փաշայի տղայ Մէհմետ Էմին եւ կը
յափշտակեն 100 եզ, 200 ոչխար եւ կահ կարասիք:
Գեղացիք յիշեալ պատուհասներէն պրծնելու համար ա-
մենքը միասին կը գաղթեն, բայց կառավարութիւնը Թօ-
զուլու Կէօլի մօտ կարգիլէ Ռուսաստան անցնել որ առեն
հայեր ճարտահաշու թողնելով իրենց գեղը կը բնակին
Հարտարցի Հիւսէյնի փաշայի գեղը, իսկ իրենց գեղն կը
գրաւեն վերոյիշեալ բռնակալներն: — Օգոստոս 10-ին
Խանօղլու գեղէն Միրաքեան տէր Շմաւոնի տանը մտնե-
լով իրիկուան ժամը մէկին, բոլոր կահ կարասիքը եւ տա-
ւարը մօտ 100 ոսկւոյ ապրանք կը թալնեն Հասնանցի
ցեղէն ըրջաւի (համիտիէ պինպաշի) մարդիկ. ոչ մի գան-
գատ լսելի եղած չէ:

— Հոկտեմբերի վերջերին Բասէնի Խրդաբաղ գեղէն

դուրս Ամթօ անունով հայ Ղօղութեցի (խնուս) քիւրտ հո-
վիւնները իր ոչխարի հօտը աւարի տալու ժամանակ՝ ընկեր-
ների հետ մեծ կռիւ կունենայ ղինուած հովիւների դէմ
եւ կըսպանուի: Ընկերները դիակն ու զէնքերը կաղատեն:

Պաշտի ամառն ալը. Տաճիկ կառավարու-
թեան փափագներն իրականացան, հայ տարրն ոչնչացաւ
Մշոյ երկրէն: Երբ կառավարութիւնը հասկացաւ թէ հա-
յոց ձգտումները անկարելի է մարել, մտածեց նոցա նիւ-
թական զօրութիւնը սպառել, այսպէս մի կողմէ վայրենի
խժդժութիւնը ի գործ դնելով եւ միւս կողմէ քիւրդ-
ցեղերը ոտքի հանելով՝ հասաւ իւր նպատակին: Անցեալ
տարուան բերքն պակաս ըլլալով՝ ժողովուրդը հացի ա-
մենամեծ նեղութիւն կը քաշէր: Գարնանէ ի վեր հազա-
րաւոր ընտանիք լոկ բանձարեղէններով ապրելով, շատերը
գեռ մահուան մոտ թի գիշեր անձկակարօտ կը պոռան հաց,
հաց: Կարծես բնութիւնն ալ զայրացած՝ հայ հասարակու-
թեան ապրելու միջոցները եւ նորա նիւթական զօրութիւնը
կտրել կսպառնայ, մինչդեռ այս տարուան ալ բերքն խիստ
պակաս ըլլալով ժողովուրդը հացի ամենամեծ նեղութիւն
կը քաշէ եւ այսօր հազարաւոր ընտանիք կը դիմեն դէպի
Տիգրանակերտ, Հալէպ եւ այլ քաղաքներ: Ականատես
մը չը կրնար զսպել իւր արտասուքը, երբ կը տեսնէ պա-
տառտուն զգեստուք, փոքրիկ պարկ մ'ալ յուսին եւ
երբեմն ալ յետս հային. մանաւանդ փոքր մանուկներ՝ որ
բռնած իրենց մայրերու քղանցքներէն կը պոռան «մայ-
րիկ, ոտքերս կը ծակոտին, անօթի եմ, չեմ կրնար քալել»:
Ո՛հ, աղէխարչ, սրտապատառ տեսարան: Արդեօք մինչեւ
կրբ այս կրակ ու բոցի մէջ պիտի տառապինք, մեռնինք
եւ աղատուինք այս կեանքէն. այսօր բու կեղերերդ է Մշոյ
երկրի աւերակաց վրայ, բայց ցաւ ի սիրտ կը լսեմք որ
համարին հայ եղբարց աչքերը չեն գալարիր....

(Գնութիւն...)

ԴԺՈՒՔ:

ՍՈՍԿԱՆԻ ԿՈՒՐԻ ԵՕՁԿԱՏՈՒՄ. ՅՈՒՁՈՒՄՆԵՐ ԱՄԱՍԻԱՅՈՒՄ.

Եւրոպական թերթերում կարդում ենք հետեւեալ
հետաքիրը Կ. Պօլսից.—

Պիետրովար 2-ին, մի Հայ, որին ուղում էին ձերբա-
կալել սպանել է մի ոստիկանի: Դրանից ծագել է մէկ ա-
րիւնահեղ ընդհարում: 100 հայ սպանվել են եւ 50 վիրա-
ւորվել: Թիւրքերի կողմից 3 սպանված եւ 8 վիրաւորված:

ՊՄասիայում, փետրվարի 11-ին, քրիստոնեաները
պանած լինելով մատնութեան մէջ կասկածված մի Հա-
յի, ոստիկանութիւնը ձերբակալել է 28 Հայ:

ՊԿերմանական հիւպատոսին Սեբաստիայում հա-
ղորդվել է, որ յաճախ խուզարկութիւնները սաստկացնում
են Հայերի գրգռումը: Ամերիկական կառավարութիւնն իբր
որոշել է ուղարկել Սեբաստիա մի յատուկ յանձնաժողով՝
քննութեան պաշտօնով: Սեբաստիայի կուսակալը հրաժա-
րական տալով խնդրել է իր փոխադրութիւնը:

Այսպէս, սարսափելի կոտորածների շարքը ձգվում
է աւելի ու աւելի: Արդարեւ, սուլթանի արիւնախում
կառավարութեան կոկորդ բաւական խոր է եւ փորը
բաւական խոր, որ մինչեւ այժմ դեռ չէ կարողանում
յագենալ իր այնքան լուրջ հայկական արիւնով: Հա-

յաստանը «կառավարող» աւազակների խումբը, այդ վայ-
րենի, անտաւոր ամօթը մարդկային անուան, այդ մար-
դատիպ նողկալի հրէշը, որին նոյն իր ճանկերից աղատ-
ված այնքան ազգեր փսխել են իրանց միջից եւ որը մօտ
ապագայում պէտք է դառնայ նաեւ հայ ժողովրդի
փսխուքը, — այդ թիւրք կառավարութիւնն ամեն հո-
գեւարքի մէջ գտնվող կառավարութիւնների նման է
ձգնում «խեղդել հայկական յեղափոխութիւնը».— հէնց
ինքն է, որ շտապեցնում է այդ տրագիկայի (ողբեր-
գութեան) վախճանը, մի վախճան, որից ինքը սարսափում
է, նախատեսելով իր պարտութիւնը: Եւ Հայաստանում
սուլթանական զէնքերի աշխատութեան շնորհով հոսում
են հայկական արեան գետերը: Հարիւրաւորներ են հա-
յերը, որ կուռն են պատերազմի դաշտում: հարիւրաւոր-
ներ են հայերից, որ փառաւոր մահով ընկնում են հայ
ժողովրդային մեծ Գործի համար: Թող այդպէս լինի:
Բայց այդ կոտորածները սուրբ են, նրանց գործերը՝ վը-
սեմ եւ նրանց արիւնը՝ փրկութեան աղբիւր: Այդ ար-
եան մէջ, վերջապէս, պէտք է խեղդվէ թշնամին. այդ
արեան միջից էլ պէտք է ծագէ հայ ժողովրդի Ազա-
տութիւնը:

Ա.

ԱՐԶԱԳԱՆԳ

Պատգամախօս եւ դու մեղի համար քարէ:

— Հա՛, մարդարէ:

Ճիշդ պատասխան ուրեմն քանի՞ հարցմանց տաս:

— Հարցմանց տաս:

Հայաստանին երկինք կրբ կուտայ Գարուն:

— Երբ կուտաք արուն:

Թ'արիւն թափենք՝ մեզ ծագի՞ արդ արեւ:

— Ծագի արդարեւ:

Մեղ պէտք է լոկ կարծեմ յուս ու սէր:

— Ու սուսեր:

Թէ հայորդիք են հարազատ...

— Են յար ազատ:

Երկիր կանոն՝ նոր ոգի:

— Նորոգի:

Լափէ՞ մեր թուր, բուքուրդ...

— Թուրք ու քուրդ

Կորչի՞ անօրէն...

— Ա՛ն օրէն:

Ուրեմն՝ արիք...

— Արիք:

Մէն-մի մարդ...

— Ի մարտ...

Ի մարտ...

— Արդ:

Սարեր, ձորեր, արիւնն ասեն, քարոզեն—

Թերահաւատ հայերը դեռ չը լըսեն:

ՊԵՐՃ ՄՈՒՇԼՈՒ.

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ
եւ դրամ ուղարկել հետեւեալ հասցեով.—

Athènes. (Grèce).—M. Beniard. Poste restante.

Աթէնք.

Հայկական ազատ տպարան.